

CASLIN : souborný katalog či něco víc?

ing. Martin Svoboda
Národní knihovna

Příspěvek informuje o stavu projektu CASLIN a jeho nejbližší budoucnosti a zamýšlí se nad budoucností vzdálenější.

"Jestli chceme, aby všechno zůstalo jak je, musí se všechno změnit"
G.T. di Lampedusa: Gepar

Úvod

"Ústavou" či zakládací listinou CASLINu je *Společný záměr* ředitelů čtyř největších českých a slovenských knihoven, podepsaný 11.11.1991 v Brně. Klíčové teze znějí:

Celostátní knihovní síť bude od počátku budována jako integrovaný kooperační systém založený na sdílené katalogizaci a využití centrálně zpracované národní produkce.

Systém bude otevřený pro každou další instituci a jejich prostřednictvím budou jeho služby přístupny komukoliv.

Proto bude dodržovat všechny příslušné normy a doporučení, tj. [UNI]MARC, ISBD, ISO/OSI, ISO/CCL, znakové soubory ISO atd.

Ohlédneme-li se na tři roky staré úvahy[1] o (ještě federální) knihovní informační síti, zjišťujeme, že mnohé z tehdejších představ se již zhmotnily nebo jsou v pokročilé fázi realizace. Jistou - spíše technickou - odchylkou, avšak s dalekosáhlými důsledky je preference sítě Internet a s ní spjatého protokolu TCP/IP proti X.25. Dnes, jak vidíme kolem sebe a jak o tom bude řeč dále, není důvodu pochybovat o správnosti tohoto rozhodnutí.

CASLIN v roce 1994

Nejvýznamnější události lze shrnout do několika celků:

Reorganizace práce CASLIN - pracovní skupiny

Nová technika, nová verze systému, nová lokalizace

Vzdělávání: seminář CASLIN - Pew pro rozšířený okruh účastníků, školení pro personál knihoven CASLIN

Rozšíření CASLIN na CASLIN+, tj. o projekty LINCA, KOLIN, MOLIN a také RETROCON

Pracovní skupiny

Pracovní skupiny vznikly jako reakce na nemožnost dále řídit postup stále se rozšiřujícího spektra nutných prací na projektu z úzké skupinky expertů. Souběžným motivem byla snaha podstatně rozšířit rozhodovací základnu a způsob vytváření pravidel řízení a fungování CASLIN, a tak ho postavit na "veřejnější" základnu. Důsledkem tohoto rozšíření bylo a je vtažení podstatně širšího spektra odborníků do problémů a jejich profesní růst pod tlakem nutnosti připravovat podklady pro rozhodnutí s dalekosáhlými důsledky.

O činnosti pracovní skupiny pro **Souborný katalog** ještě bude řeč. Pracovní skupina pro

Jmenný popis a standardizaci připravila první *Pravidlo CASLIN - Minimální záznam pro souborný katalog*, schválené na poradě Řídicího výboru CASLIN 8.12.1994. I na tomto semináři o tom bude řeč. Hovořit se zde bude také o výsledcích nelehké práce skupiny pro **Věcný popis**. Pracovní skupina pro **Retrokonverzi** po několika poradách a semináři se širokou účastí svoji práci zastavila. Prozatím není dostatek zájmu retrokonverze jednotlivých fondů koordinovat, nejspíše také proto, že není dostatek zkušeností jak provozních, tak ekonomických. Pracovní skupina pro **Implementaci Aleph** průběžně realizovala požadavky výše uvedených skupin; o její činnosti bude zde ještě zmínka a podrobný referát Dr. Příbramské. Pracovní skupina pro **Mikrografii** se zdá být odlehlá, ale není tomu tak: vedle technického vybavení technologických linek mikrografického zpracování dokumentů směřuje její činnost k tomu, aby se existující sbírky mikromedií mohly stát součástí Evropského registru (de facto souborného katalogu) mikrografických dokumentů EROMM. K tomu je třeba vytvořit záznamy dokumentů na mikromediích. V souborném katalogu CASLIN pak budou k dispozici pro informaci vedle čtenářů také každé instituci, která bude volit tuto cestu ochrany svého fondu.

Revoluce v pravidlech

A možná ještě významnější je nutná revoluce v hlavách všech, kterých se změny Pravidel dotýkají. Dosavadní pravidla pro svět lidí připouštějí ne vždy jednoznačný výklad: nevdá to tolik, neboť výsledek interpretuje člověk s nesmírnou schopností rozeznat podobnost či identitu různě vytvořených záznamů téhož dokumentu. Pro svět strojů je však prozatím (než budou počítačové programy stejně inteligentní) zapotřebí pravidel daleko konciznějších. Klíčová slova UNIMARC, ISBD a AACR2 jsou dnes skloňována v řadě příspěvků. Za překlad UNIMARCu vdčíme kolegům ze Slovenska (jmenovitě především Dušanu Katuščákovi), s překlady doporučení ISBD Národní knihovna začala, ale Slovenská národní knihovna dnes má vydána téměř všechna (v elegantních lesklých obálkách). Překlad nejdůležitějších partií AACR2 publikovala Národní knihovna na konci loňského roku. Není to tak dlouho, co o jejich použití v našich "specifických" podmínkách téměř nikdo nechtěl slyšet. Dnes podle nich pracují první katalogizátoři, aby nabrali zkušenosti potřebné k vytvoření české interpretace. Že se jedná o proces dlouhodobý a náročný je zřejmé stejně jako to, že jedinou cestou jak ho urychlit, je intenzivní vzdělávání, školení, semináře a publikování. Ve všech těchto směrech se Národní knihovna i ostatní knihovny CASLIN angažují.

Všechny tyto změny jsou nepochybně bolestivé. Že to však jsou změny správným směrem dokládá v poslední době příklad Německé spolkové republiky, kde se vážně připravuje přechod od jejich velmi "specifického" výměnného formátu MAB-1 na UNIMARC. Pro zemi s miliony záznamů v tomto formátu je to jistě rozhodnutí ještě bolestivější (*Regel für Alphabetische Katalogisierung*) na AACR2 nevím, pokud se tak nestane, nebude problém mezinárodní kompatibility dat vyřešen v celé šíři, tím pevnější muselo být přesvědčení o jeho nezbytnosti.

Implementace: stroje, programy, obrazovky, příručky

Od konce roku 1993 do jara 1994 pracovaly všechny čtyři knihovny účastníci se projektu CASLIN na "seznamovacích", přechodných strojích na počestění / poslovenštění systému a jeho adaptaci na prostředí UNIMARC v naší šíři interpretace a na konkrétní podmínky každé z knihoven. Tehdejší verze systému Aleph tomuto účelu dobře posloužila, ukázalo se však, že na některé speciálnější požadavky nestačí. Čekání na instalaci cílových serverů bylo využito na důkladnou přípravu lokalizace včetně práce na překladu dosti přepracované příručky. Díky tomu nová verze Alephu pracovala v češtině bezprostředně po instalaci. Od té doby oddělení implementace NK již do lokalizovaného systému promítlo dvě menší změny a tato práce nabývá rutinní charakter. Na konci roku 1994 vydala NK český překlad uživatelsky významných kapitol příručky Aleph, další dvě kapitoly budou vydány k doplnění do manuálu ještě do poloviny tohoto roku. Vedle toho byly vydány dvě (a je připravována třetí) stručné příručky zaměřené na užší část systému a určité publikum.

Přítomnost a blízká budoucnost

Shrneme-li předchozí, je vidět, že byl nalezen funkční model spolupráce, jsou k dispozici pravidla i fungující systém (i když všchno má své dětské chyby). Co tedy schází, aby mohla zahájit sdílená katalogizace v síti a aby mohl souborný katalog pracovat? Je to jednak síť propojující instituce, jednak data, jimiž bude naplněn, několik technických detailů a konečně pravidla pro účast v tomto bohuľibém díle.

Spojení

V samém závěru loňského roku Ministrestvo kultury udělalo významný krok směrem k otvírání velkých knihoven, které spravuje: poskytlo všem Státním vědeckým knihovnám, Moravské zemské knihovně i Národní knihovně mimořádné finanční prostředky, aby mohly pokrýt svoje náklady na provoz Internetu (via CESNET) na budoucí dva roky. Věřím, že v době semináře vedle pasivní schopnosti využívat zdrojů na Internetu již dostupných, budou ve většině SVK již funkční alespoň základní informační systémy aktivní. Slyšíme-li dnes kolem sebe slova o "informační dálnici" je třeba říci, že v současný CESNET představuje spíše informační pěšinku. Ale díky za ni, umožní nám připravit se na vjezd na dálnici.

Data

Pramenů naplnění katalogů knihoven a tedy i souborného katalogu CASLIN je několik: záznamy z předchozích automatizovaných systémů, zpracování běžného přírůstku, záznamy vytvořené retrospektivní konverzí lístkových či svazkových katalogů.

Stará data

Všichni účastníci CASLIN se shodli, že do souborného katalogu vloží své záznamy bez jakýchkoliv kompenzací. Nyní jsou tedy do katalogů CASLINských knihoven převedeny či převáděny záznamy nahromaděné v průběhu předchozích let v různých systémech (ASNBK a MAKS v NK, TinLib v úpravě pro MZK, Systém Národní bibliografie a poslěze IKIS v SNK a vlastní systém na databázi Magic v UKB). Tyto konverze s výjimkou Magic -> Aleph zajistily knihovny samy. Národní knihovna má nyní k dispozici velmi obecný nástroj pro tvorbu konverzních programů mezi různými formáty a jejich verzemi.

Běžný přírůstek

Zpracování běžného přírůstku zahájilo na začátku roku 1995 Brno, následovala Praha a Bratislava. Včasné a úplné zpracování národní produkce dokumentů je úkolem především národních center CASLIN. Počet zájemců o měsíční aktualizaci národní bibliografie vydané na CD-ROM svědčí o tom, že tato služba je žádaná. Nový zákon o neperiodických publikacích podstatně redukuje počet příjemců povinného výtisku (na pět: dva NK, po jednom MZK, SVK Olomouc a regionálně příslušná knihovna). Spolu se zosťvenými sankcemi by to snad mohlo zvýšit kázeň vydavatelů, na niž závisí včasnost dodávky povinného výtisku. Národní knihovna výrazně zkrátila dobu zpracování takže záznam je k dispozici několik dnů po příchodu povinného výtisku do knihovny. Nicméně zákon stanoví maximální lhůtu dodání povinného výtisku do **30 dnů po dni vydání publikace**. Není v silách Národní knihovny, aby pro zlepšení včasnosti další výtisk pro zpracování nakupovala. Proto bude třeba lobbovat za novelu zákona, která by zkrátila lhůtu dodání povinného výtisku, nejlépe na stav platný ve Francii, tj. na **tři dny před uvedením publikace na trh**.

Zlepšit úplnost bibliografického pokrytí národní produkce (alarmující je zkušenost projektu KAKS) nepůjde bez rozsáhlé spolupráce, především právě příjemců pátého, regionálního exempláře. Další snad nadějnou možností by měla být agresivní snaha agentury CIP (Katalogizace v publikaci) o vytvoření záznamu přímo u vydavatele.

Retrospektivní konverze

O unikátní metodě retrospektivní konverze lístkových i svazkových katalogů vyvinuté ve spolupráci Národní knihovny a firmy Comdat referovali Dr. Stoklasová a Ing. Thiel na semináři Infos 95[2,3]. Využití moderní techniky umožní velmi rychle vytvořit bezpečnostní kopii lístkového katalogu a následně ji použít jako takovou i jako zdroj pro počítačem podporovanou konverzi. Metoda je světově nová, v první fázi velmi rychlá, technicky reálná a ve velkých objemech i finančně přijatelná.

Retrospektivní konverzi katalogů CEZL předpokládal *Společný záměr* citovaný úvodem. Souborný katalog periodik je budován ve strojem čitelné podobě více než dvacet let. Průzkum ukázal, že tato data bude možné a účelné do souborného katalogu CASLIN převést. V současné době je v Národní knihovně po historických vrstvách postupně převáděn. U souborného katalogu monografií (v lístkové podobě) podle současných znalostí poměr nákladu na retrokonverzi vůči informační hodnotě katalogu (aktuálnost, spolehlivost, úplnost) vyznívá v neprospěch retrokonverze a odkazuje spíše na postupné nové vybudování souborného katalogu cestou integrace strojem čitelných katalogů účastnických knihoven CASLIN.

Souborný katalog

Je zřejmé, že úspěch souborného katalogu CASLIN bude záviset na jeho atraktivitě. Tu vidíme především v jeho

spolehlivosti: údaje jsou aktuální, platné

"soubornosti": čím více účastníků, tím lépe

včasnosti: zejména pro domácí produkci

dostupnosti: Internet se jeví být nejlepší volbou

láci: záznamy musí být levnější, než "vlastnoruční výroba"

Těchto vlastností dosáhnout je naším cílem.

Předpoklady začínají být naplněny a v tomto roce bude zahájen "příjem a výdej" záznamů souborný katalog CASLIN. Jsme si vědomi, že "včera bylo pozdě", proto alespoň pro souborný katalog CEZL byl zahájen příjem záznamů ve Výměnném formátu, jejich údržba a úpravy v MAKSu a periodická aktualizace na Alephu. Touto metodou je dnes vystavována část souborného katalogu zahraničních periodik, a také adresář CEZL v Alephu. "Průmyslovému" spuštění souborného katalogu CASLIN prozatím brání - vedle drobných překážek technických - především nedokončená legislativa:

organizační podoba CASLIN

typy smluvních vztahů a práva a povinnosti z nich plynoucí: příspěvky a/nebo poplatky

V tomto roce nepočítáme se zavedením poplatků za odběr záznamů, ani s poplatky dodavatelům záznamů. V tomto roce by však měly být vyvinuty účtovací mechanismy, aby všichni, kdo budou se souborným katalogem spolupracovat, mohli zjistit, zda a jak se jim spolupráce bude vyplácet.

Nové obzory

Projekt či spíše vládní program Globální informační infrastruktury ohlásil viceprezident USA Al Gore před rokem[4]. Řada článků na toto téma či o "informačních superdálnicích" mne mate: většinou se hovoří o technických parametrech komunikačních cest, o užitečnosti ba nutnosti jejich budování, o integraci různých medií. Ale to je právě jen infrastruktura, dálniční síť, která možná vede k zajímavým místům. Myslím, že je typickým knihovnickým úkolem dát této síti smysl a řád: aby byl důvod po ní cestovat, musí na ní být dobře organizované sklady s duševní potravou - elektronickými zdroji; aby se dalo účelně cestovat a nejen tápat, je nutné dopravní značení, směrovky, mapy a průvodce. Jde tedy o dva nové úkoly: jednak zrušit závislost uživatele na fyzické dislokaci dokumentu a dokumenty dodávat v elektronické podobě, ať už budou u konečného uživatele na papír převedeny (separát

článku) či ne (multimediální hypertexty, video pořady ap.); jednak pomoci navigaci v síti, kde sice jsou různé lokální informační systémy (v nejlepším případě zastřešené metasystémem na geografickém principu), ale zcela schází možnost kvalitního hledání věcného a kombinace kritérií.

Technickým úkolem je aplikace a vylepšování unifikovaného uživatelského rozhraní (Z39.50/ISO 10 162/163). To jednak umožní setřít vnější rozdíly mezi systémy různých výrobců, což je podstatné pro uživatele, jednak umožní efektivní komunikaci v síti s heterogenními systémy (což je dnes a i zítra bude každá).

Dokumenty - zdroje

Nedávno jsme zaregistrovali, že Mladý svět vychází v elektronické podobě. Zatím primitivně jako pouhé texty, ale lepší podoba na sebe nedá asi dlouho čekat. Na Slovensku jsou podobně k dispozici čtyři největší deníky. Zřejmě nebude dlouho trvat a řada vydavatelů bude dávat své tituly - především časopisů - v této podobě k dispozici. Za jakých podmínek, to bude předmětem dlouhého vývoje a obtížných jednání. Politika jednotlivých vydavatelů je natolik různá, že se vzpírá klasifikaci[6]. Nehledě na problémy technické, přináší elektronické publikování problémy s copyrightem. Autorům často ani nejde o to, že někdo jejich dílo získá zadarmo, spíše o to, aby nebylo pokřiveno. Tomu by měl zabránit "elektronický vodotisk" umožňující rozeznat originál od falešné kopie. Dalším významným zdrojem digitálních dokumentů jsou projekty ochrany fondů knihoven, ať klasické mikrofilmování (s návaznou digitalizací - třeba i s časovým odstupem), či přímá digitalizace. Vedle toho existují programy scannování dokumentů pro pozdější distribuci. Řada projektů distribuce elektronických dokumentů má výraznou podporu jak v Evropské unii, tak v USA[5,6].

Zůstaneme-li u "dálniční" analogie, pak pomocí *telnet* nebo *gopher* či *www* klienta se mohou do "skladů" u dálnice podívat, nabrat tam, co chci (a smím) a případně si to dovézt domů. Také existuje možnost zapsat se do různých informačních klubů "konferencí", které pak zaplavují moji poštovní schránku množstvím více či méně zajímavých sdělení, na něž mohu či nemusím reagovat. Současné možnosti CESNETu ilustruje příklad: typický (ne rozmařile kvalitní, ale slušně použitelný) obrázek v rozsahu 1 MB se (za nesplnitelného předpokladu, že síť pracuje pro jediného zákazníka a zanedbáme-li režii přenosu) po úsecích s různou šíří od "informační pěšiny" po "superhighway" přenáší takto:

Rychlost	Trvání přenosu	Typický představitel
19,2 kbit/s	7 min	koncový uživatel domácí
128 kbit/s	1 min	páteř CESNET
32 Mbit/s	0,25 sec	páteř SurfNet (NL)
150 Mbit/s	0,05 sec	plánovaná GII či SuperJanet

Je tedy zřejmé, že přenos "pohyblivých obrázků", videoklipů apod. s podstatně vyšším objemem je pro nás ještě na nějakou dobu nepraktický.

Navigace

O službách a nástrojích navigace po Internetu se zde bude jistě hovořit, proto se nebudu zabývat jejich popisem. Z hlediska organizace přístupu k informacím představuje *gopher* stromovou, *www* (*html dokumenty*) pak síťovou **prekoordinovanou** strukturu, nepříliš schopnou reagovat na dotazy či požadavky jiné, než měl na mysli autor. Přesto jsou velmi vhodné k vytváření všeobecných informačních systémů o instituci, její činnosti, službách a produktech. Společně oběma systémům je intuitivně snadné ovládnutí a schopnost nalezení cesty zpátky: jakoby jejich uživatel táhl za sebou Ariadninu nit, která ho bezpečně (po hodinách bloudění) vyvede z Labyrintu (a zbaví ho útrap vzpomínání po hodině listování: proč vlastně jsem encyklopedii otevíral). Považuji to za důsledek změny myšlení: oba systémy vytvářeli lidé přesvědčení, že uživatel má právo soustředit se na problém a vše, čím lze tomuto soustředění pomoci, musí udělat počítače.

Snad také důsledkem přístupu "lidé pro lidi" je určitá "kultura" (zejména úvodních) menu Gopherů či *domácích stránek* WWW serverů. Typicky je v nich obsažena informace (metainformace) o nich samých, jak jsou organisovány a kdo je spravuje a dále informace o tom, koho na síti prezentují:

užitečné informace o instituci:

- struktura, telefonní seznam,
- historie, současný stav,
- co může instituce poskytnout: služby, dokumenty, ...

přístup k informačním zdrojům instituce

přístup k informačním zdrojům příbuzných institucí

přístup na jiné významné brány v městě, oblasti, zemi či světě.

Slušností bývá uvádět autora, datum posledních změn i prognózu změn budoucích a adresu pro reklamace a připomínky.

Závěr

Elektronických dokumentů či zdrojů na síti i v našich podmínkách valem přibývá. Ve světě už běží projekty usilující o katalogizaci těchto druhů dokumentů (OCLC, PICA). Může být, že všeobecná katalogizace takových dokumentů je stejně nedosažitelná jako naplnění programu IFLA UBC, bezpochyby však je stejně nutná. Je zjevné, že postupy vyhledávání zdrojů na Internetu, jsou zatím primitivní. Zatímco na Internetu jsou k mání nástroje, knihovníci znají postupy jak nejlépe uživateli pomoci vyhledat to, co potřebuje. Knihovníci se musí využít své profesionality v mapování a zpřehledňování univerza a pomoci potulným operátorům[8] tápajícím zmatkem Internetu. Tak se ujmou své nové role a ze strážců středověkých pokladů se stanou vyhledávanými průvodci po Babylónské věži.

Lit:

- [1] **Československá knihovní síť : stav a výhledy** / Martin Svoboda // In: INFOS'92 : 22. informatický seminár. -- Bratislava : Alfa, 1992
- [2] **Retrospektivní konverze hlavních katalogů Národní knihovny v Praze: metoda, priority, finanční, personální a časové aspekty** / Bohdana Stoklasová // In: INFOS'95 : 25. informatický seminár. -- Bratislava : SITK - CVTI SR, 1995
- [3] **Technické řešení retrospektivní konverze katalogů** / Libor Thiel // In: INFOS'95 : 25. informatický seminár. -- Bratislava : SITK - CVTI SR, 1995
- [4] **Globální informační infrastruktura** / Al Gore // Řeč na zasedání mezinárodní telekomunikační unie (ITU) : 21.3.1994
- [5] **Scholarly communication, academic libraries, and technology** / Richard Quandt, Richard Ekman. -- Washington, D.C. : Association of Research Libraries, 1994
- [6] **Publisher-Library Interactions in the Electronic Library Environment** / Melvyn Collier // In: Library Networking in Europe. -- London : TFPL, 1995
- [7] **RADAR Reflections : Internet Resource, Access, Discovery and Retrieval Systems and Libraries** / Lorcan Dempsey // In: Library Networking in Europe. -- London : TFPL, 1995
- [8] **Mendicant Sysops in Cyberspace** / Nick Arnett. -- Campbell CA : Multimedia Computing Corp., 1994